

κατά τη εκεί παραμονή τους, στις σχέσεις του Γεώργιου με τη δικτατορία Μεταξά.¹⁹

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Η βρετανο-αιγυπτιακή συνθήκη του 1936 προέβλεπε την αποχώρηση του βρετανικού στρατού από την Αίγυπτο με εξαίρεση τη ζώνη της διώρυγας του Σουέζ. Η ιταλική όμως επίθεση στην Αίγυπτο το 1940 αναβάλλει την αποχώρηση του. Τον επόμενο χρόνο οι βρετανοί επεμβαίνουν για να επαναφέρουν στην εξουσία το κόμμα Wafd με το οποίο κρίνουν ότι μπορούν να συνεργαστούν καλύτερα στη διάρκεια του πολέμου παρά τον έντονο εθνικιστικό χαρακτήρα του και τα προβλήματα που τους έχει δημιουργήσει στο μεσοπόλεμο. Στο χώρο των στρατιωτικών επιχειρήσεων η κατάσταση στο μέτωπο της Μ. Ανατολής σταθεροποιείται υπέρ των συμμάχων το φθινόπωρο του 1942 όταν η προέλαση του γερμανικού εκστρατευτικού σώματος του Ρόμμελ ανακόπτεται στο Ελ Αλαμείν σε απόσταση 80 χιλιομέτρων περίπου από την Αλεξάνδρεια.

Ο Βρετανός πρωθυπουργός και το Foreign Office δεν είναι οι μόνοι βρετανοί συνομιλητές της εξόριστης κυβέρνησης. Στη Μέση Ανατολή οι βρετανικές υπηρεσίες με υπερκαλυπτόμενες πολλές φορές δικαιοδοσίες ως προς τις ελληνικές υποθέσεις είναι:

1) η Βρετανική Πρεσβεία στην Αίγυπτο 2) από το καλοκαίρι του 1941 το γραφείο του βρετανού υπουργού αρμόδιου για θέματα Μέσης Ανατολής 3) από την άνοιξη του 1943 ο βρετανός πρεσβευτής στην ελληνική κυβέρνηση που την ακολουθεί στη Μέση Ανατολή 4) η Υπηρεσία Πολιτικού Πολέμου (Political Warfare Executive) που υπάγεται στην αρμοδιότητα του Foreign Office και είναι αρμόδια για την προώθηση της βρετανικής πολιτικής και το σχεδιασμό της προπαγάνδας με κάθε μέσο 5) μία σειρά από μυστικές υπηρεσίες υπεύθυνες για την παρακολούθηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στη Μέση Ανατολή αλλά και της κατάστασης στην κατεχόμενη Ελλάδα.

¹⁹ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944* Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ.268-270.

Η δραστηριότητα επομένως του κλιμακίου της κυβέρνησης εξορίας στην Αίγυπτο και η αναδιοργάνωση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων αποτελεί μέρος των αρμοδιοτήτων αυτών των υπηρεσιών οι οποίες εκτός από τη Μέση Ανατολή και τη Βόρειο Αφρική εκτείνονται στην Ανατολική Μεσόγειο, στα Βαλκάνια και την Τουρκία.

Η πολιτική αυτή επηρεάζεται, όπως είναι αυτονόητο, από τις πολεμικές εξελίξεις χωρίς όμως να αμφισβητούνται οι βασικές αρχές της. Η προτεραιότητα όπως που δίνεται αρχικά στην πολεμική προσπάθεια συνιστά το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται η βρετανική πολιτική με αποτέλεσμα τη λήψη μίας σειράς αποφάσεων όπως η ενίσχυση της αντίστασης. Πρόκειται για ενέργεια που η κυβέρνηση εξορίας αλλά και η αστική πολιτική ηγεσία στην Ελλάδα είναι απρόθυμες και στην καλύτερη περίπτωση αδυνατούν να κατανοήσουν, ενώ οι Βρετανοί δεν προτίθενται να εξηγήσουν. Αυτή η ελληνοκεντρική αντιμετώπιση των εξελίξεων του πολέμου επιτρέπει στη μερίδα αυτή του ελληνικού πολιτικού φάσματος να μετατοπίζει την ευθύνη για πράξεις και παραλήψεις της στη βρετανική πλευρά.

Οι συνέπειες που προκαλεί η εξάρτηση από τη Βρετανία και ο έλεγχος που ασκείται από τη βρετανική κυβέρνηση είναι πολύ περισσότερο αισθητός στις ελληνικές υπηρεσίες και στις ένοπλες δυνάμεις στη Μ. Ανατολή, από ότι στην περιορισμένη ομάδα στελεχών της κυβέρνησης εξορίας στο Λονδίνο.

Παρά την εγκατάσταση της κυβέρνησης στο Λονδίνο οι εκτός Ελλάδας πολιτικές εξελίξεις διαδραματίζονται στο χώρο της Μ. Ανατολής. Η πολυπληθής και έντονα πολιτικοποιημένη ελληνική παροικία, η οποία παρακολουθεί και ως ένα βαθμό συμμετέχει στη πολιτική ζωή της χώρας από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα τουλάχιστον, λειτουργεί ως χώρος υποδοχής για την κυβέρνηση και τις ένοπλες δυνάμεις αλλά και για όσους καταφεύγουν εκεί από την Ελλάδα. Ο αριθμός τους αλλά και οι πληροφορίες και εντυπώσεις που μεταφέρουν θα αυξάνεται όχι μόνο από την ανάπτυξη των δικτύων διαφυγής αλλά και από τη μετακίνηση σημαντικού αριθμού κατοίκων από νησιά του ανατολικού Αιγαίου στα τέλη του φθινοπώρου 1943 μετά από την αποτυχία των συμμαχικών επιχειρήσεων στα Δωδεκάνησα.

Το βασικό πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση στο χώρο της Μ. Ανατολής είναι η αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων και η

πλήρης αξιοποίηση τους στις πολεμικές επιχειρήσεις. Σε δεύτερο πλάνο, οι επαφές με την κατεχόμενη Ελλάδα εξελίσσονται και αυτές σε θέμα που απασχολεί καίρια την κυβέρνηση εξορίας. Οι επαφές αυτές αναπτύσσονται από μεμονωμένα μηνύματα ασύρματου στην αρχή, σε συγκροτημένο δίκτυο επικοινωνίας με δεκάδες ασύρματους, καΐκια που διασχίζουν το Αιγαίο και αεροπλάνα που χρησιμοποιούν μυστικά αεροδρόμια στη Ελλάδα. Όμως παρά τη συγκρότηση ελληνικής υπηρεσίας πληροφοριών οι επαφές αυτές παραμένουν κάτω από βρετανικό έλεγχο μέχρι την απελευθέρωση. Η εντύπωση όμως που προκύπτει την περίοδο αυτή από τη στάση της κυβέρνησης απέναντι στα προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει στις περιοχές που ισχύει η δικαιοδοσία της αλλά και στην Ελλάδα είναι ότι αρκείται σε μία πολιτική διαχείρισης των εκκρεμοτήτων και παράλληλης προετοιμασίας για την απρόσκοπτη επιστροφή στην Ελλάδα. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στα ζητήματα που ανακύπτουν στο χώρο της Μ. Ανατολής για την επίλυση των οποίων καταφεύγει στις αρμόδιες βρετανικές υπηρεσίες τη συνδρομή των οποίων αναμένει αμέριστη. Παράλληλα η αντιπαλότητα του Τσουδερού με τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης και υπουργό Ναυτικών ναύαρχο Σακελλαρίου, επικεφαλής του κυβερνητικού κλιμακίου στη Μ. Ανατολή, επιτείνει τα προβλήματα μίας κυβέρνησης που στερείται συνοχής εξ αιτίας του τρόπου που συγκροτήθηκε και λειτουργεί.

Η βρετανική κυβέρνηση δεν συμφωνεί με τις προτάσεις του Τσουδερού να αναμειχθούν ενεργά οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες στην παρακολούθηση της αντιπολίτευσης που αντιμετωπίζει στη Μ. Ανατολή από στελέχη της κυβέρνησης του και από μέλη της ελληνικής παροικίας. Δεν επιθυμεί επίσης να συγκροτηθεί κοινή μυστική υπηρεσία για να εκτιμήσει την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα ώστε να εμποδίσουν εσωτερικές αναταραχές κατά την απελευθέρωση. Εκτός από το γεγονός ότι οι βρετανικές επεμβάσεις στις ελληνικές υποθέσεις πραγματοποιούνται με πολύ διαφορετικό τρόπο από αυτόν που προτείνει ο Έλληνας πρωθυπουργός, η συνεργασία των με τις ελληνικές υπηρεσίες ασφαλείας στη Μ. Ανατολή εμποδίζεται από τη βαθύτατη δυσπιστία που επικρατεί μεταξύ τους.²⁰

²⁰ P.Papastratis, *British Policy...* σ.37

Στην απροθυμία των Βρετανών να εκτοπίσουν από τη Μ. Ανατολή μία ομάδα έξι Ελλήνων αντικαθεστωτικών ο Τσουδερός, συνεπικουρούμενος και από το Γεώργιο, αντιδρά υπογραμμίζοντας ότι η μη ικανοποίηση του αιτήματος του θα έχει επιπτώσεις στις σχέσεις των δύο κυβερνήσεων.²¹ Το επεισόδιο αυτό με την έκταση που παίρνει και τις αλληλοσυγκρουόμενες παρεμβάσεις που εκδηλώνονται αποκαλύπτει τον τρόπο λειτουργίας και συνεργασίας των ελληνικών με τις βρετανικές υπηρεσίες στο χώρο της Μ. Ανατολής και ιδιαίτερα της Αιγύπτου η κυβέρνηση της οποίας δυσανασχετεί με την παρουσία ξένων κυβερνήσεων και των ποικίλων υπηρεσιών τους στο έδαφος της.

A. Η Πολιτικοποίηση των Ενόπλων Δυνάμεων

Το αίτημα του βρετανικού στρατηγείου Μέσης Ανατολής στις 19 Μαΐου 1941 να επιτραπεί η προώθηση στην Αίγυπτο ή Παλαιστίνη 3.000 Ελλήνων στρατιωτών και 90 αξιωματικών, έγκλειστων στην Τουρκία, υπογραμμίζει την ανάγκη των συμμάχων για στρατιωτικές ενισχύσεις την περίοδο αυτή. Το Foreign Office, από την πλευρά του, τονίζει ότι είναι πολιτικά σκόπιμο να συνεχιστεί η συμμετοχή των ελληνικών δυνάμεων στον πόλεμο, παρά το γεγονός ότι οι δυσκολίες ανασυγκρότησης τους είναι εμφανείς. Με εξαίρεση το ναυτικό, όπου έχει διασωθεί ένα σημαντικό μέρος του στόλου, η προσπάθεια στο στρατό και στην αεροπορία ξεκινά ουσιαστικά από την αρχή.²²

Το πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει η ελληνική κυβέρνηση είναι διττό, αφορά στην ανάπτυξη και εξοπλισμό των ενόπλων δυνάμεων αλλά και στο ρόλο του στρατού στη διάρκεια του πολέμου. Η υπαγωγή τους στο βρετανικό επιτελείο Μ. Ανατολής συνεπάγεται αναπόφευκτα μεγάλη εξάρτηση. Οι

²¹ Οι έξι ανεπιθύμητοι έλληνες ήταν ο Βύρων Καραπαναγιώτης, Πολύμερος Μοσχοβίτης, Νικόλαος Καμπάνης, Θεόδωρος Δογάνης, Μιχαήλοβα Αβέρωφ, Ελλη Παπαδημητρίου. Παρά την επισήμανση του βρετανού μόνιμου υφυπουργού εξωτερικών ότι αυτοί οι έξι τρέφουν έντονα φιλοβρετανικά συναισθήματα αλλά και αντιμοναρχικές και δημοκρατικές απόψεις, ορισμένοι από αυτούς εξορίζονται. Η Ε.Παπαδημητρίου, συγγραφέας και κοινωνιολόγος τον Οκτώβριο 1944 είναι ακόμα πολιτική εξόριστος στην Ασμάρα της Ερυθραίας. Ιωάννα Πετροπούλου, «Ελλη Παπαδημητρίου (Σμύρνη 1906-Αθήνα 1993): από τη μαρτυρία του ενός στη μαρτυρία πολλών». *Αρχειοτάξιο* 4 Μάιος 2003, Αθήνα, σ.68-94

²² Στις αρχές Μαΐου φθάνουν στην Αλεξάνδρεια ο Αβέρωφ, 7 από τα 10 αντιτορπικά, 2 από τα 13 τορπιλόβλα και όλα τα υποβρύχια. Τα υπόλοιπα 3 αντιτορπικά, τα 5 πλοία-νοσοκομεία και όλα τα βοηθητικά σκάφη έχουν βυθιστεί.

ευρύτερες όμως πολιτικές σκοπιμότητες που επιβάλλει η εξέλιξη του πολέμου στους Βρετανούς δεν προβλέπουν την υπέρμετρη ενίσχυση του ελληνικού στρατού. Αντίθετα στις αρχές Αυγούστου 1941 επιβεβαιώνουν την απόφαση που έχουν ήδη από τον Απρίλιο εκτός από την ενίσχυση των στρατευμάτων τους στη Μέση Ανατολή να δώσουν στην Τουρκία κάθε δυνατή βοήθεια για να αντισταθεί σε αναμενόμενη γερμανική επίθεση.²³ Το καλοκαίρι του 1942 η αποστολή σημαντικής στρατιωτικής βοήθειας στην Τουρκία συνεχίζει να απασχολεί την βρετανική κυβέρνηση.

Ενώ η συμμετοχή του στόλου στις πολεμικές επιχειρήσεις και η εκπαίδευση του προσωπικού της αεροπορίας προωθούνται άμεσα, η αντιμετώπιση του στρατού είναι διαφορετική επειδή εκεί είναι αισθητή από την αρχή η πολιτική δραστηριότητα που γρήγορα θα πάρει διαστάσεις και στις άλλες ένοπλες δυνάμεις. Αυτή η εξέλιξη έχει άμεσες και καίριες συνέπειες στην αναδιοργάνωση, επέκταση και ενεργό συμμετοχή του στρατού στις πολεμικές επιχειρήσεις και διακρίνεται σε δύο φάσεις. Εκδηλώνεται αρχικά με την αντιπαράθεση που προκαλεί στο στράτευμα των αξιωματικών η απόφαση της κυβέρνησης Τσουδερού να επαναφέρει τους απότακτους του κινήματος του 1935. Ουσιαστικά με το μέτρο αυτό η κυβέρνηση προσπαθεί να ελέγξει την ηγεσία του στρατού που αναδιοργανώνεται στη Μ. Ανατολή. Για το λόγο αυτό επαναφέρει στην ενεργό υπηρεσία με το βαθμό του αντιστράτηγου τον απότακτο συνταγματάρχη Εμ. Τζανακάκη και τον τοποθετεί αρχηγό του Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής (ΒΕΣΜΑ) με έδρα την Αίγυπτο.²⁴

Ο Τσουδερός όταν αναχωρεί για το Λονδίνο γνωρίζει ότι η επάνοδος βενιζελικών αξιωματικών θα προκαλέσει αντιδράσεις επιλέγει όμως να μην τις αντιμετωπίσει ο ίδιος.

Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα δυσπιστίας και μηχανορραφιών που σταδιακά επικρατεί στο σώμα των αξιωματικών έχει γίνει αντιληπτή από τις αρχές Ιουλίου 1941 όταν οι βρετανικές υπηρεσίες ασφάλειας διατυπώνουν τις πρώτες ανησυχίες τους και ο πρεσβευτής στο Κάιρο Sir M. Lampson

²³ R4635 F.O.371/30076, W.P. (41) Υπόμνημα Eden, Policy towards Turkey, 26 Απριλίου 1941

²⁴ Τόπος έκδοσης της Εφημερίδας της Κυβέρνησης στη διάρκεια της παραμονής της ελληνικής κυβέρνησης στην Αίγυπτο είναι το θωρηκτό Αβέρωφ στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας.

πληροφορεί το Λονδίνο ότι αριθμός στρατιωτών αρνείται να υπηρετήσει κάτω από τις διαταγές αξιωματικών που σχετίζονται με το καθεστώς Μεταξά. Στα τέλη Αυγούστου το Foreign Office εκφράζει την ανησυχία του στο War Office για την επίδραση που έχει η εσωτερική πολιτική κατάσταση στον ελληνικό στρατό και το καλεί να εξετάσει τη δυνατότητα να εμπλακούν οι δυνάμεις αυτές σε επιχειρήσεις ώστε να παύσουν να ασχολούνται με την πολιτική.

Στα μέσα Σεπτεμβρίου 1941 ο βρετανός αρχιστράτηγος M. Ανατολής στρατηγός C.Auchinleck εκτιμά ότι η αναταραχή στο στρατό οφείλεται πρώτιστα στην αβεβαιότητα που υπάρχει ως προς το μελλοντικό ρόλο του. Ο Auchinleck συμφωνεί με το Foreign Office ότι η καλύτερη θεραπεία για το στρατό είναι η αποστολή στο μέτωπο, ενώ η φρούρηση αιχμαλώτων πολέμου που του είχε ανατεθεί αύξανε τη δυσαρέσκεια των ανδρών. Παράλληλα υπογραμμίζει με έμφαση την πολιτική διάσταση του προβλήματος. Το συμπέρασμα των βρετανικών υπηρεσιών είναι ότι η αναταραχή στο στρατό οφείλεται κατά κύριο λόγο στις πολιτικές διχόνοιες που επικρατούν σε μεγάλη μερίδα του σώματος των αξιωματικών. Παράλληλα, οι αναφορές αυτών των υπηρεσιών αποκαλύπτουν μία διάχυτη έλλειψη εμπιστοσύνης προς την ομάδα των μοναρχικών αξιωματικών. Στην ομάδα αυτή οι βρετανικές υπηρεσίες ασφάλειας εκτιμούν ότι, εκτός από μεταξικούς, υπάρχουν και φιλογερμανοί ενώ ορισμένοι μπορεί να βρίσκονται σε επαφή με τον εχθρό. Άσχετα από το γεγονός ότι οι εκτιμήσεις αυτές δεν επαληθεύονται, υπογραμμίζουν τη συγκεκριμένη περίοδο την έκταση του προβληματισμού της βρετανικής στρατιωτικής διοίκησης.²⁵ Η έλλειψη εμπιστοσύνης δεν μετριάζεται επειδή ένα μόνο τμήμα των αξιωματικών, αυτή η συγκεκριμένη ομάδα, καθόλου ευκαταφρόνητη όπως θα αποδειχθεί στην κρίση του Μαρτίου 1943, αποβλέπει αποκλειστικά σε μελλοντική πολιτική χρήση του στρατού ενώ ο πόλεμος βρίσκεται σε κρίσιμο σημείο.

Αυτή η στάση των Βρετανών στρατιωτικών πηγάζει από την γενικότερη δυσπιστία τους απέναντι στα ηγετικά στελέχη του ελληνικού στρατού την περίοδο της κατάρρευσης του μετώπου και των εξελίξεων που ακολούθησαν.

²⁵ P.Papastratis, *British Policy...* σ.34-35.

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η βρετανική στρατιωτική διοίκηση με τον ελληνικό στρατό στη Μ. Ανατολή είναι ότι πρέπει να συνεργαστεί με στελέχη που έχουν ιδεολογική συνάφεια και προέρχονται από εκείνη την ομάδα αξιωματικών που όχι μόνο δεν είχαν εμπειρία συνεργασίας στα πλαίσια μίας συμμαχίας αλλά ήταν επιπλέον εχθρικά διακείμενοι απέναντι στους βρετανούς την περίοδο του εθνικού διχασμού στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρόκειται για μία αντιπαλότητα που λανθάνει στη διάρκεια του μεσοπολέμου για να γίνει αισθητή και να εξελιχθεί σε αμοιβαία δυσπιστία στις παραμονές της γερμανικής επίθεσης όταν αποφασίζεται η αποστολή βρετανικής στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα. Το Foreign Office πιστεύει ότι η καθυστέρηση στον εξοπλισμό οφείλεται κατά ένα μέρος και στην ελάχιστη ικανοποιητική κατάσταση του στρατού. Αυτό όμως οδηγεί σ' ένα φαύλο κύκλο επειδή όσο καθυστερεί η παράδοση υλικού εξ αιτίας των πολιτικών συγκρούσεων τόσο αυτές θα χειροτερεύουν μέχρι να μετατραπεί ο στρατός σε παθητικό οπότε θα πρέπει να διαλυθεί. Τη μόνη λύση που διαβλέπει σ' αυτό το πρόβλημα το Foreign Office, την ενεργό συμμετοχή σε επιχειρήσεις, το War Office αρνείται να ικανοποιήσει αν δεν μεταβούν πρώτα ο βασιλιάς και ο Τσουδερός στη Μ. Ανατολή για να μειώσουν την ένταση στο στρατό.²⁶

Αδυνατώντας πλέον να αγνοήσουν τις βρετανικές πιέσεις οι Τσουδερός και Γεώργιος εκφράζουν στα μέσα Ιανουαρίου 1942 την πρόθεσή τους να ταξιδεύσουν. Περνούν όμως άλλοι δύο μήνες πριν ξεκινήσουν.

Τους πρώτους όμως μήνες του 1942 η πολιτικοποίηση στις ένοπλες δυνάμεις έχει ξεπεράσει κατά πολύ τα πλαίσια της διχόνοιας και της έντασης μεταξύ βενιζελικών και μοναρχικών, μία πρωτότυπη διάσταση της οποίας είναι η απειλή των τελευταίων να υποβάλλουν ομαδικά τις παραιτήσεις τους αν δεν εκκαθαριστεί ο στρατός από τους αντιπάλους τους.

Η συγκρότηση της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης (Α.Σ.Ο.) τον Οκτώβριο 1941 η γρήγορη εξάπλωση της στους στρατιώτες, υπαξιωματικούς και κατώτερους αξιωματικούς και η παράλληλη ίδρυση αντίστοιχων οργανώσεων στο ναυτικό (Αντιφασιστική Οργάνωση Ναυτικού) και στην

²⁶ R445 F.O. 371/33171 Αλληλογραφία μεταξύ War Office και Foreign Office Ιανουάριος 1942.

αεροπορία (Αντιφασιστική Οργάνωση Αεροπορίας) αλλάζουν τα πολιτικά δεδομένα στις ένοπλες δυνάμεις.

Η εδραίωση αυτών των τριών οργανώσεων και ο τρόπος που λειτουργούν κάτω από την καθοδήγηση στελεχών του ΚΚΕ εισάγει μία νέα διάσταση στην πολιτική δραστηριοποίηση στις ένοπλες δυνάμεις η οποία διευρύνεται ακόμα περισσότερο όταν αρχίζουν από το Φεβρουάριο 1942 να γίνονται γνωστές οι προγραμματικές θέσεις του ΕΑΜ. Η συνεργασία της ΑΣΟ με τον Ελληνικό Απελευθερωτικό σύνδεσμο (ΕΑΣ.) που ιδρύεται τον Ιανουάριο 1943 από μέλη της ελληνικής παροικίας στην Αίγυπτο, και με την Ομοσπονδία Ελλήνων Ναυτεργατικών Οργανώσεων (ΟΕΝΟ), ισχυροποιεί τη θέση της και επεκτείνει την επιρροή της έξω από το στρατό.

Στην αντιμετώπιση αυτής της ριζοσπαστικοποίησης μεγάλου τμήματος των ενόπλων δυνάμεων θα συγκεντρώσουν την προσοχή τους η ελληνική και η βρετανική κυβέρνηση επειδή ανατρέπει την κοινωνική και στρατιωτική ιεραρχία.

Στόχος της βρετανικής κυβέρνησης είναι, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Γεώργιου και του Τσουδερού στην Αίγυπτο να επιλυθούν τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η κυβέρνηση εξορίας. Η προσέγγιση που επιχειρεί καλύπτει ένα ευρύ φάσμα μακροχρόνιων προβλημάτων.

Η ελληνική κυβέρνηση, αντίθετα, περιορίζεται σε επί μέρους ζητήματα όπως η συμμετοχή της στη λογοκρισία των ελληνικών εφημερίδων στην Αίγυπτο, για να ισχυροποιήσει τη θέση της απέναντι στην αντιπολίτευση που αντιμετωπίζει στη Μ. Ανατολή.

Πριν αναχωρήσουν ο Γεώργιος και ο Τσουδερός για τη Μέση Ανατολή υπογράφεται στις αρχές Μαρτίου 1942 και μετά από εισήγηση του Foreign Office αγγλο-ελληνική στρατιωτική συμφωνία ώστε να μην υπάρχει καμία αμφιβολία για την πλήρη εξάρτηση των ελληνικών δυνάμεων από τη βρετανική κυβέρνηση. Ταυτόχρονα, το Foreign Office αποφασίζει να επιβάλλει σ' όλες τις βρετανικές στρατιωτικές και πολιτικές υπηρεσίες στη Μ. Ανατολή να εφαρμόζουν χωρίς παρεκκλίσεις την πολιτική υποστήριξης που έχει χαράξει για τον Γεώργιο και την κυβέρνηση του, οι οποίοι πριν αναχωρήσουν έχουν επανέλθει στην προσφιλή τους τακτική των έντονων διαμαρτυριών ότι υπονομεύονται από αυτές τις υπηρεσίες .

Ο Γεώργιος χρησιμοποιεί ακόμα και την Αγγλίδα ερωμένη του για να γνωστοποιήσει τις απόψεις του στο Foreign Office. Η επιστροφή του όμως στην Ελλάδα θα κριθεί, πιστεύει η βρετανική κυβέρνηση, από το βαθμό που θα ικανοποιήσει τις εδαφικές και οικονομικές προσδοκίες. Το πρώτο θέμα εξαρτάται από τις αγγλο-σοβιετικές σχέσεις και προς το παρόν το Foreign Office ελπίζει να διασώσει τις ελληνικές διεκδικήσεις για τη Ν. Αλβανία και τα Δωδεκάνησα. Στο θέμα της οικονομίας η κυβέρνηση Τσουδερού δεν έχει ακόμα προετοιμάσει σχέδια για τη μεταπολεμική οικονομική ανασυγκρότηση της Ελλάδας, όπως της έχει ζητήσει η βρετανική κυβέρνηση. Με πρωτοβουλία όμως του βρετανικού υπουργείου εμπορίου έχει ξεκινήσει συζητήσεις για την ανάπτυξη των βρετανικών εξαγωγών στην Ελλάδα.²⁷

Ο Τσουδερός και ο Γεώργιος γίνονται εγκάρδια δεκτοί από τις ελληνικές κοινότητες στην Αίγυπτο και στις 25 Μαρτίου 1942 επιθεωρούν την Ταξιαρχία στην Παλαιστίνη όπου η θερμή υποδοχή που τους επιφυλάσσεται πείθει τον Γεώργιο να περάσει μερικές ημέρες στο στρατόπεδο της.

Οι αλλαγές στο στρατό ανακοινώνονται το Μάιο και περιορίζονται σε μικρής κλίμακας διοικητική αναδιοργάνωση και σε τοποθετήσεις διοικητών μεγάλων μονάδων με τη σύμφωνη γνώμη του Βρετανού στρατιωτικού διοικητή Μέσης Ανατολής. Το Βασιλικό Επιτελείο Στρατού παύει να υφίσταται, οι αρμοδιότητές του μεταφέρονται στο Υπουργείο Στρατιωτικών ενώ ο αρχηγός του στρατηγός Τζανακάκης αναλαμβάνει γενικός επιθεωρητής του στρατού, θέση χωρίς ουσιαστικό αντικείμενο. Οι αλλαγές στα πρόσωπα αποβλέπουν στη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ μοναρχικών και βενιζελικών και στο πλαίσιο αυτό αναλαμβάνει διοικητής της 1^{ης} Ταξιαρχίας ο συνταγματάρχης Π. Κατσώτας και της υπό σχηματισμό 2^{ης} Ταξιαρχίας ο ταγματάρχης Α. Μπουρδάρης και οι δύο απότακτοι του 1935.

Παρά τις αλλαγές στην ηγεσία του ελληνικού στρατού το War Office δε μεταβάλλει τη στάση του σχετικά με τον εξοπλισμό της 2^{ης} Ταξιαρχίας. Υπογραμμίζει στο Foreign Office, που επανέρχεται στο θέμα, ότι δεν μπορεί να δοθεί ειδική προτεραιότητα στους Έλληνες για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Αντίθετη ακριβώς πολιτική εφαρμόζει η βρετανική κυβέρνηση την περίπτωση της Τουρκίας, όπου μερικούς μήνες πριν το Foreign Office

²⁷ R2887 F.O.371/33187 Παρατηρήσεις στελεχών του F.O., Μάρτιος και Απρίλιος 1942

πίστευε ότι ο εξοπλισμός της Τουρκίας είχε προτεραιότητα απέναντι στον ελληνικό στρατό στη Μέση Ανατολή.

Η άφιξη του Π. Κανελλόπουλου στην Αίγυπτο τον Απρίλιο 1942 και οι διαπραγματεύσεις που ακολουθούν για την είσοδο του στην κυβέρνηση καταλήγουν στον ανασχηματισμό της ταυτόχρονα όμως απεικονίζουν καθαρά τις σχέσεις της με τους Βρετανούς και τον τρόπο που αυτοί επεμβαίνουν στις ελληνικές υποθέσεις. Η υπουργοποίηση του Κανελλόπουλου στις συγκεκριμένες συνθήκες, αντιμετωπίζεται από τον Τσουδερό και τους Βρετανούς ως ικανοποιητική λύση του προβλήματος ανανέωσης της κυβέρνησης εξορίας. Πρόκειται για ένα νέο σε ηλικία καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αρχηγό του μικρού Ενωτικού Κόμματος, πολιτικό εξόριστο του Μεταξά και εθελοντή στο μέτωπο της Αλβανίας ο οποίος πριν διαφύγει στη Μ. Ανατολή συμμετέχει στην αντιστασιακή οργάνωση της ΠΕΑΝ. Στις διαπραγματεύσεις που ακολουθούν ο Κανελλόπουλος θέτει και πολιτικούς όρους εκτός από τις θέσεις του αντιπροέδρου της κυβέρνησης και υπουργού εθνικής άμυνας υπεύθυνου για την πολεμική προσπάθεια στη Μ. ανατολή αλλά και στην Ελλάδα που διεκδικεί για τον εαυτό του. Να απομακρυνθούν από υπεύθυνες πολιτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές θέσεις πρόσωπα με έντονες δικτατορικές αντιλήψεις όπως ο ναύαρχος Σακελλαρίου και ο Νικολούδης από την Πρεσβεία της Νότιας Αφρικής και να γίνει από τον πρωθυπουργό μία σαφής δήλωση ότι ο ελληνικός λαός θα ρυθμίσει μετά τον πόλεμο όπως αυτός θέλει όλα τα ζητήματα που τον αφορούν.²⁸

Ο Γεώργιος και ο Τσουδερός αρνούνται να αναθέσουν στον Κανελλόπουλο το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, με κύριο επιχείρημα την απειρία του. Ουσιαστικά φοβούνται ότι θα χάσουν τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων και συγκεκριμένα του στρατού επειδή επιδιώκουν να τον χρησιμοποιήσουν για τα πολιτικά σχέδια τους κατά την απελευθέρωση.

Ο Τσουδερός έχοντας επίγνωση της σχέσης εξάρτησης της κυβέρνησης εξορίας από τους Βρετανούς ζητά την άμεση επέμβασή τους στο θέμα αυτό. Τονίζει ότι θα αναθέσει στον Κανελλόπουλο το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, αν

²⁸ Αρχείο Τσουδερού. Φάκελος 1: Εγγραφή 18 Απριλίου 1942. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο 31 Μαρτίου 1942 – 4 Ιανουαρίου 1945*. Κέδρος, Αθήνα, 1977 σ.34-37

το Foreign Office το επιθυμεί, παρά τους έντονους δισταγμούς και φόβους του ότι μία τέτοια απόφαση θα έχει ατυχή κατάληξη. Στην ουσία τους καλεί να αναλάβουν τις ευθύνες τους επειδή τους χρεώνει την άφιξη του Κανελλόπουλου στην Αίγυπτο. Στο πλαίσιο της παρέμβασης της η βρετανική κυβέρνηση εξετάζει και το ενδεχόμενο της αντικατάστασης του Τσουδερού με τον Κανελλόπουλο. Αυτό όμως θα εξαρτηθεί από τη δέσμευση του τελευταίου να συνεχίσει την πολιτική υποστήριξης του Γεώργιου ως δημοκρατικού συνταγματικού μονάρχη και από την ικανότητα του να το πράξει αποτελεσματικά. Οι Βρετανοί διπλωμάτες στο Κάιρο εντέλλονται επίσης να εκτιμήσουν και το αντίστροφο ενδεχόμενο, αν δηλαδή τα βρετανικά συμφέροντα εξυπηρετούνται σε τέτοιο βαθμό από τον Τσουδερό ώστε να αρνηθούν τη είσοδο του Κανελλόπουλου στην κυβέρνηση. Το αποτέλεσμα των ακόμα απορρήτων διαπραγματεύσεων είναι να αναλάβει ο Κανελλόπουλος και το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας μετά όμως την αναχώρηση του Τσουδερού για τις ΗΠΑ. Στις 3 Μαΐου 1942 ανακοινώνεται ο ανασχηματισμός της κυβέρνησης. Ο Τσουδερός προΐσταται των υπουργείων Εξωτερικών, Εσωτερικών, Εργασίας και προσωρινά Εθνικής Άμυνας. Ο Κανελλόπουλος αναλαμβάνει Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και από την 1^η Ιουνίου Υπουργός Εθνικής Άμυνας. Η υπόλοιπη κυβέρνηση αποτελείται από τους:

Κ.Βαρβαρέσσο υπουργό Οικονομικών και Εθνικής Οικονομίας, Σ.Δημητρακάκη, υπουργό Δικαιοσύνης, Ε.Σέκερη, υπουργό Παιδείας, Ναύχαρχο Ε. Καββαδία, υφυπουργό Ναυτικών, Στρατηγό Π. Νικολαΐδη, υφυπουργό Αεροπορίας. Σ.Θεοφανίδη, υφυπουργό Εμπορικής Ναυτιλίας Α. Μιχαλακόπουλο, υφυπουργό Πληροφοριών, Α. Αγνίδη, υφυπουργό Εξωτερικών.

Για τον επόμενο χρόνο μέχρι την πολιτική και στρατιωτική κρίση του Μαρτίου 1943 η ελληνική κυβέρνηση λειτουργεί ουσιαστικά ως δύο διακριτά τμήματα ενώ είναι έκδηλη η έλλειψη εμπιστοσύνης, η διαφορά αντιλήψεων αλλά και οι προτεραιότητες μεταξύ Τσουδερού και Κανελλόπουλου. Η κατάσταση αυτή έχει αντίκτυπο στην ενδοκυβερνητική συνεργασία και ισορροπία την οποία αναλαμβάνουν να διατηρήσουν οι βρετανικές υπηρεσίες. Οι συνεχείς όμως επεμβάσεις τους προχωρούν πολύ περισσότερο από την διακριτική καθοδήγηση στην οποία διατείνονται ότι επιδιώκουν να περιοριστούν.

Αντίθετα από ότι το Foreign Office πιστεύει, οι βρετανικές υπηρεσίες στη Μ.Ανατολή υποστηρίζουν ότι μία περισσότερο διακριτική προώθηση της βρετανικής πολιτικής μέσω του Κανελλόπουλου είναι η καλύτερη ελπίδα για τη διατήρηση της μοναρχίας επειδή έχει συγκεντρώσει γύρω του τα μετριοπαθή στοιχεία. Και στην περίοδο αυτή η κυβέρνηση εξορίας παρακολουθεί της εξελίξεις και αντιδρά σ' αυτές αντί να παίρνει πρωτοβουλίες. Η κατάσταση αυτή ισχύει ιδιαίτερα για το κλιμάκιο του Λονδίνου ενώ η επαφή με την Ελλάδα, τα προβλήματα των ενόπλων δυνάμεων και η διεκδίκηση συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων σχετικά με το κίνημα αντίστασης συγκεντρώνουν την προσοχή των υπουργών που εδρεύουν στο Κάιρο.

Στη Μέση Ανατολή η προσοχή συγκεντρώνεται στην ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων, αλλά και στην ανάπτυξη της αντίστασης στην Ελλάδα στο μέτρο που οι βρετανικές υπηρεσίες ενημερώνουν και συνεργάζονται στο ζήτημα αυτό με τις αντίστοιχες ελληνικές και με τον Κανελλόπουλο. Η ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων καλύπτει σειρά θεμάτων στα οποία κυριαρχεί η απόκτηση νέων πολεμικών πλοίων και αεροπλάνων, οι αυξημένες ανάγκες σε προσωπικό και η ανάπτυξη του στρατού. Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1942 προωθείται άμεσα ο σχηματισμός της δεύτερης ταξιαρχίας παρά την αντίθετη γνώμη των βρετανικών στρατιωτικών αρχών Μ. Ανατολής οι οποίες θεωρούν το υπάρχον προσωπικό ανεπαρκώς εκπαιδευμένο. Παράλληλα, μετά από διαβήματα του Κανελλόπουλου στους Βρετανούς στρατιωτικούς διοικητές αλλά και στον ίδιο τον Churchill τον οποίο συναντά τον Αύγουστο κατά την επιστροφή του από τη Σοβιετική Ένωση, η 1^η Ταξιαρχία συμμετέχει ενεργά στη μάχη του Ελ Αλαμείν στα τέλη Οκτωβρίου και αρχές Νοεμβρίου 1942. Είναι προφανές ότι και πολιτικοί λόγοι εξηγούν την βρετανική απόφαση για αυτή τη συμμετοχή. Μετά από εκτενείς συζητήσεις που έχουν με τον Κανελλόπουλο την άνοιξη του 1942 οι βρετανικές αρχές στο Κάιρο αποφασίζουν να συνεργαστούν με την ελληνική κυβέρνηση στο ζήτημα της δράσης και των επαφών που έχουν ήδη αναπτύξει με οργανώσεις στην κατεχόμενη Ελλάδα. Στην πράξη όμως, οι βρετανοί παρουσιάζουν στις συνεδριάσεις της Αγγλοελληνικής Επιτροπής, που συγκροτείται στις αρχές του καλοκαιριού 1942 στα πλαίσια αυτής της συνεργασίας, μόνο εκείνα τα θέματα για τα οποία έχουν αποφασίσει εκ των

προτέρων ότι μπορούν να συνεργαστούν. Η ανάπτυξη της αντίστασης και οι επαφές με πολιτικές προσωπικότητες είναι δύο από αυτά τα θέματα. Στη διάρκεια του καλοκαιριού και του φθινοπώρου 1942 οι οδηγίες της βρετανικής κυβέρνησης στην ελληνική υπηρεσία του Β.Β.С, είναι να μην παρακινούνται οι Έλληνες στην εκτέλεση πράξεων δολιοφθοράς παρά τον επίμονο χαρακτήρα της ελληνικής αντίστασης.

Η εξήγηση που δίνεται είναι ότι δεν πρέπει να κατηγορηθεί η Βρετανία ότι ενθαρρύνει τέτοιες πρόωρες πράξεις όπως η ανατίναξη στην Αθήνα της Εθνικοσοσιαλιστικής Πατριωτικής Οργάνωσης (Ε.Σ.Π.Ο) που έχουν ως μόνο αποτέλεσμα την επιβολή δυσανάλογων αντιποίνων στον πληθυσμό.²⁹

Είναι προφανές ότι παρά το γεγονός ότι γνωρίζουν πολύ καλά την ύπαρξη του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ, από την ίδρυσή τους το φθινόπωρο 1941, ένα χρόνο μετά δεν έχουν ακόμα διαμορφώσει σαφή πολιτική στο ζήτημα της αντίστασης. Για αυτό το λόγο η αποστολή στην Αθήνα του ταγματάρχη Ι. Τσιγάντε στις αρχές Αυγούστου 1942 από την αγγλοελληνική επιτροπή και η κάθοδος του ταγματάρχη C.M. Woodhouse στην Αθήνα τον Ιανουάριο 1943 έχουν στόχο να εξακριβώσουν την κατάσταση αλλά και να προωθήσουν συγκεκριμένες συνεργασίες ώστε να οργανωθεί το κίνημα της αντίστασης σε νέες βάσεις κάτω από βρετανικό έλεγχο από το Κάιρο. Η άρνηση όμως των Έξι Συνταγματαρχών μίας ομάδας συντηρητικών αξιωματικών να συνεργαστεί με τον Τσιγάντε οδηγεί την αποστολή στην αποτυχία πριν ακόμα σκοτωθεί ο ίδιος σε συμπλοκή με ιταλικό απόσπασμα στα μέσα Ιανουαρίου 1943.

Ενδεικτικό της δυσκολίας να εξευρεθεί εναλλακτική λύση στη μορφή του αντιστασιακού κινήματος όπως έχει διαμορφωθεί στις αρχές του 1943 είναι ότι και ο Woodhouse την ίδια ομάδα των έξι συνταγματαρχών εντέλλεται να συναντήσει και για τον ίδιο λόγο. Συναντά την ίδια άρνηση η οποία οφείλεται σε παντελή έλλειψη κατανόησης των συνθηκών που έχουν διαμορφωθεί από την έναρξη του πολέμου.

Το πλαίσιο όμως μέσα στο οποίο γίνεται αυτή η προσέγγιση έχει αλλάξει ριζικά. Σε στρατιωτικό επίπεδο η βρετανική πολιτική απέναντι στην αντίσταση, έχει μεταβληθεί από το Νοέμβριο 1942 όταν το Γενικό Επιτελείο

²⁹ Μ. Σπηλιωτοπούλου, Π. Παπαστράτης (συνταξ.) *Χρονολόγιο Γεγονότων...* σ.261, 297, 298

στο Λονδίνο δίνει εντολή στο SOE να υποστηριχθεί με κάθε μέσο ο ανταρτοπόλεμος στην Ευρώπη ακόμα και αν διακινδυνεύσουν οι μυστικές οργανώσεις που ήδη δραστηριοποιούνται.³⁰ Για το λόγο αυτό οι βρετανικές αρχές στο Κάιρο αναγκάζονται να στραφούν στις αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ που ήδη υφίστανται αλλά και της ΕΚΚΑ που συγκροτεί τις πρώτες αντάρτικες ομάδες της τον Απρίλιο 1943.

Η βρετανική κυβέρνηση δεν έχει αποφύγει τελικά αυτό που αντιμετώπιζε με ανησυχία από το καλοκαίρι του 1942 και έχει αποπειραθεί να αποτρέψει με τις παραπάνω προσπάθειες της, Να συνεργαστεί δηλαδή με αντιστασιακό κίνημα βασισμένο σε μερίδα της κοινωνίας η αντίδραση της οποίας δύσκολα μπορεί να επηρεαστεί.

B. Η Κρίση του Μαρτίου 1943

Η εξέγερση που εκδηλώνεται στις αρχές Μαρτίου 1943 στις στρατοπεδευμένες στη Συρία ταξιαρχίες είναι αποτέλεσμα της αυξανόμενης πολιτικής έντασης στο στρατό την οποία όμως παρακολουθούν στενά οι αρμόδιες ελληνικές και βρετανικές υπηρεσίες από το φθινόπωρο του 1941.

Από το Μάιο 1942 όταν, με την αναδιοργάνωση που επιχειρείται τοποθετείται ένας αριθμός βενιζελικών αξιωματικών σε καίριες θέσεις, εκδηλώνεται σειρά επεισοδίων μεταξύ των δύο πλευρών.

Η εμφανής πολιτική διάσταση που έχει πάρει η κρίση στο στρατό υπογραμμίζεται και από το αίτημα της ΑΣΟ να παραιτηθεί η κυβέρνηση ως υπεύθυνη για την απαράδεκτη κατάσταση που έχει δημιουργηθεί και να αντικατασταθεί από μία πραγματικά δημοκρατική σύμφωνα με τη θέληση του ελληνικού λαού.

Οι βρετανικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές αποκλείουν τη χρήση βίας και αγνοούν το αίτημα του Έλληνα μεράρχου αντιστράτηγου Ζυγούρη να του παραχωρηθούν τανκς για να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Η έκταση της κρίσης, μία καλά οργανωμένη επανάσταση τη χαρακτηρίζουν οι Βρετανοί αξιωματικοί-σύνδεσμοι στις ταξιαρχίες, ενισχύει την απόφαση των Βρετανών

³⁰ D.Stafford, *Britain and European Resistance, 1940-1945*, London, MacMillan, 1980 , σ.122

να αποφύγουν τη βίαιη καταστολή του κινήματος και να αναζητήσουν πολιτική λύση.

Ο Βρετανός υπουργός Μ. Ανατολής R. Casey στην έκθεσή του για τα γεγονότα υπογραμμίζει την πολιτική διάσταση του προβλήματος και επιρρίπτει ευθύνες στον Κανελλόπουλο και στους δύο διοικητές των ταξιαρχών επειδή δεν αντέδρασαν στην κυκλοφορία ανατρεπτικών φυλλαδίων στις ένοπλες δυνάμεις η επίδραση των οποίων ενισχύθηκε από τις επικρίσεις των Ελλήνων πολιτικών στο Κάιρο με αποτέλεσμα να πειστούν οι στρατιώτες ότι ο στρατός συγκροτημένος σε μεραρχία θα χρησιμοποιηθεί για την επαναφορά της δικτατορίας στην Ελλάδα. Επισημαίνει ότι οι επιτροπές στρατιωτών διατηρούν την τάξη στο στρατό, πρέπει όμως να επιστρέψει ο Γεώργιος στη Μ. Ανατολή για να αναλάβει τη διοίκηση των δυνάμεων του, να ανασυγκροτήσει την κυβέρνηση του και να ανακοινώσει ότι το πολιτειακό θα λυθεί με δημοψήφισμα.³¹

Η βρετανική κυβέρνηση έχει αποφασίσει ήδη από τα τέλη Ιανουαρίου 1943 να μεταφερθεί η έδρα της ελληνικής κυβέρνησης στο Κάιρο, παρά την απροθυμία του Γεώργιου και του Τσουδερού να εγκατασταθούν μόνιμα εκεί, επειδή δεν θεωρεί ότι μπορεί πλέον να βασίζεται στον Κανελλόπουλο ως εκπρόσωπο της ελληνικής κυβέρνησης και μάλιστα με εκτεταμένες αρμοδιότητες.

Όταν ο Γεώργιος και ο Τσουδερός φθάνουν στο Κάιρο στις 15 Μαρτίου ο Κανελλόπουλος έχει ήδη παραιτηθεί. Η βρετανική πολιτική στήριξης του Γεώργιου περιλαμβάνει επιθεώρηση των δύο ταξιαρχών την 25^η Μαρτίου την οποία τελικά πραγματοποιεί υποκύπτοντας στην ισχυρή πίεση που του ασκείται. Ο Τσουδερός αντιλαμβάνεται τη σοβαρότητα και έκταση της κρίσης όταν πραγματοποιεί σειρά συναντήσεων με πολιτικούς και αντιπροσώπους της ΑΣΟ και διαπιστώνει ότι και οι επιτροπές στο Ναυτικό και στην Αεροπορία είχαν ταχθεί αλληλέγγυες με τις ταξιαρχίες αλλά είχαν αποφασίσει να μην εκδηλωθούν επαναστατικά για να μη παρεμποδιστεί η πολεμική προσπάθεια.³²

³¹ R2069 F.O.371/37216 Casey προς F.O. τηλεγράφημα 528 , 7 Μαρτίου 1943.

³² Π.Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο...* σ.395-8.

Τσουδερός προς Βαρβαρέσο και Μιχαλόπουλο, τηλεγράφημα 65, 22 Μαρτίου 1943 στο Εμμανουήλ Ι. Τσουδερού, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, Β' Τόμος, Φυτράκης, Αθήνα 1990, σ.643-644

Στις διαπραγματεύσεις που διεξάγονται οι δημοκρατικοί πολιτικοί αρνούνται παρά τις βρετανικές πιέσεις να μπουν στην κυβέρνηση εφ' όσον παραμένει ο Τσουδερός ως πρωθυπουργός. Ο επικεφαλής όμως της ΑΣΟ Γιάννης Σαλάς προς τον οποίο στρέφονται τους πληροφορεί ότι η Οργάνωση δεν επιθυμεί συνέχιση της κρίσης και εγκαταλείποντας την αρχική θέση της αποδέχεται τον Τσουδερό ως πρωθυπουργό της κυβέρνησης, στην οποία πρέπει να συμμετάσχουν και δημοκρατικοί πολιτικοί, επειδή γνωρίζει ότι η συγκρότηση κυβέρνησης με βάση αντιπροσώπους της αντίστασης είναι αδύνατη προς το παρόν. Επιπλέον η ΑΣΟ αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να συνεχίσει να επωμίζεται την ευθύνη της ουσιαστικής διοίκησης των ταξιαρχιών.³³

Η ανασυγκροτημένη κυβέρνηση Τσουδερού ανακοινώνεται στις 24 Μαρτίου και τα νέα μέλη που περιλαμβάνει είναι ο Γ. Ρούσσοις, Αντιπρόεδρος και υπουργός Ναυτικών, ο Β. Καραπαναγιώτης, υπουργός Στρατιωτικών και Ε.Σοφούλης, υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας και Αντιλήψεως. Σ' αυτούς προσθέτονται ο υποναύαρχος Π. Βούλγαρης ως υπουργός Αεροπορίας και ο Σ. Βενιζέλος ως υπουργός Ναυτικών, ενώ δεν πραγματοποιείται τελικά η αναχώρηση από την Ελλάδα νέων προσώπων, μεταξύ των οποίων θα ήταν και οπαδός της μοναρχίας, για να ενταχθούν στην κυβέρνηση.

Η βρετανική κυβέρνηση διαφωνεί έντονα με τη νέα σύνθεση της κυβέρνησης Τσουδερού, ιδιαίτερα επειδή θεωρούν ότι οι Καραπαναγιώτης και Βούλγαρης ενέχονται στο πρόσφατο κίνημα του στρατού. Την θεωρεί εξαιρετικά αριστερή σε βαθμό που να υπονομεύει την βρετανική πολιτική προς την Ελλάδα όπως την έχει καθορίσει ο Churchill με προσωπική του παρέμβαση στα μέσα Μαρτίου. Σύμφωνα με αυτήν οι βρετανικές αρχές στο Κάιρο εντέλλονται να υποστηρίξουν με κάθε δυνατό μέσο τον Γεώργιο και την κυβέρνησή του και ιδιαίτερα το προσωπικό κύρος του στο στρατό, ενώ μία ισχυρή κυβέρνηση πρέπει εγκατασταθεί στην Ελλάδα κατά την απελευθέρωση όπου δεν πρέπει να διεξαχθεί δημοψήφισμα για το πολιτειακό. Ορισμένες από τις οργανώσεις που συνεργαζόμαστε στην Ελλάδα μπορεί να μην επιθυμούν να λάβουν αμέσως μέρος σε αντιστασιακές επιχειρήσεις, τονίζει ο Churchill, η επαφή όμως μαζί τους πρέπει να διατηρηθεί γιατί θα μας είναι χρήσιμες κατά την

³³ Γ. Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη της ελληνικής τραγωδίας*. Εκδόσεις «Ελεύθερη Ελλάδα», (δεν αναφέρεται τόπος έκδοσης), 1971 σ.115-118. H.Fleisher The "anomalies of the Greek Middle East forces 1941-1944", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 5, (1978) s. 18-19.

απελευθέρωση.³⁴ Με τη θέση του αυτή επισημαίνει τον αυξανόμενο προβληματισμό της βρετανικής κυβέρνησης για τις εξελίξεις στη φάση της απελευθέρωσης στη διάρκεια της οποίας προβλέπει και συνεργασία με τέτοιες οργανώσεις.

Με βάση την πολιτική που προσδιορίζει ο Churchill και τις διαθεσιμότητες στο χώρο των Ελλήνων πολιτικών που έχουν φθάσει στην Αίγυπτο η βρετανική κυβέρνηση θεωρεί την ανασυγκροτημένη κυβέρνηση Τσουδερού ως λύση ανάγκης. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι στη δεδομένη συγκυρία μπορούν να αποδεχθούν οποιαδήποτε κυβέρνηση εφ' όσον εξασφαλίζει τη συνέχιση των συμφωνιών που έχουν υπογραφεί και η ύπαρξη της εξυπηρετεί τις ανάγκες της προπαγάνδας.

Η βρετανική πολιτική υποστήριξης του Γεώργιου δοκιμάζεται τον Αύγουστο του 1943 όταν οι έξι αντιπρόσωποι του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ, που έχουν μόλις φθάσει στο Κάιρο, υπογράφουν μαζί με τον Κανελλόπουλο και τον εκπρόσωπο των αστικών πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα Γ. Εξηντάρη, κοινή δήλωση με την οποία ζητούν να μην επιστρέψει ο βασιλιάς πριν γίνει δημοψήφισμα. Με τη δήλωση αυτή συμφωνούν τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου που βρίσκονται στο Κάιρο. Ο Βρετανός πρεσβευτής R. Leeper αρχικά αντιμετωπίζει θετικά αυτό το αίτημα, μετά από τις συζητήσεις που έχει με τους έξι αντιπροσώπους που έχουν έρθει φρέσκοι από τον αγώνα και, όπως ενημερώνει το Λονδίνο, με σαφώς μεγαλύτερη επίγνωση της αξιοπρέπειας τους και του δικαιώματος να αποφασίζουν για τέτοια θέματα από ότι οι πολιτικοί στο Κάιρο.³⁵ Το Foreign Office όμως και ο Churchill τηρούν άτεγκτη στάση το θέμα αυτό. Στα τέλη Αυγούστου ο Churchill επιβεβαιώνει στον Γεώργιο από το Quebec του Καναδά, όπου βρίσκεται για τη Συμμαχική Διάσκεψη, ότι βρετανική κυβέρνηση θα του παράσχει τη μέγιστη δυνατή υποστήριξη. Η απάντηση των Churchill και Roosevelt στο ταυτόσημο προσωπικό μήνυμα που τους απευθύνει ο Γεώργιος είναι ότι υποστηρίζουν την απόφαση του να γυρίσει το ταχύτερο δυνατό στην Ελλάδα και να προχωρήσει σε δημοψήφισμα. Ο Churchill όμως διαφοροποιείται σημαντικά σε νέο μήνυμα του στο οποίο αναφέρεται ρητά στην επιστροφή του Γεώργιου στην Ελλάδα επικεφαλής του στρατού όπου και

³⁴ CAB 22/742 Churchill προς Casey τηλεγράφημα 871, 18 Μαρτίου 1943.

³⁵ R7515 F.O.371/37198 Leeper προς F.O. τηλεγράφημα 198, 12 Αυγούστου 1943

θα παραμείνει μέχρι να εκφραστεί η θέληση του λαού σε συνθήκες ηρεμίας.³⁶ Η πολιτική όμως αυτή θα τροποποιηθεί σε διάστημα λίγων μηνών αρχίζοντας από την ίδια τη Διάσκεψη του Quebec. Όταν ο Churchill καθυστεράει το Γεώργιο γνωρίζει ήδη ότι έχει απορριφθεί το βρετανικό σχέδιο για συμμαχική απόβαση στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια το οποίο θα διευκόλυνε την επιστροφή του Γεώργιου αλλά πρώτιστα θα εξουδετέρωνε κάθε κίνδυνο να καταλάβει το ΕΑΜ την εξουσία κατά την απελευθέρωση όπως φοβάται η βρετανική κυβέρνηση από το καλοκαίρι του 1943. Μετά την απόρριψη της στρατιωτικής λύσης η προσοχή της στρέφεται αναπόφευκτα στην πολιτική αντιμετώπιση του προβλήματος, επειδή σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκεντρώνει [ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός ενημερώνει σχετικά τους βρετανούς στο Κάιρο] η επιστροφή του Γεώργιου θα προκαλέσει δυναμική αντίδραση οδηγώντας σε επιδείνωση της κατάστασης.

Με βάση αυτά τα γεγονότα, η Βρετανία προσαρμόζει την πολιτική της ως προς την Ελλάδα σύμφωνα με τα ισχύοντα πολιτικά και στρατιωτικά δεδομένα, χωρίς όμως να εγκαταλείπεται η πολιτική υποστήριξης του Γεώργιου. Το Λονδίνο αποδέχεται το σχέδιο του Βρετανού πρεσβευτή στην κυβέρνηση εξορίας Leeper που προβλέπει να διακόψουν κάθε επαφή με τον ΕΑΜ, να το διασπάσουν δυσφημίζοντας την ηγεσία του και να προσελκύσουν τα μετριοπαθή, όπως τα χαρακτηρίζουν μέλη του. Για να επιτύχει όμως το σχέδιο αυτό είναι απαραίτητο να δηλώσει ο Γεώργιος ότι δεν θα επιστρέψει στην Ελλάδα μέχρι να διευθετηθεί το καθεστωτικό διορίζοντας μέχρι τότε το Δαμασκηνό ως αντιβασιλιά. Υιοθετούν δηλαδή οι Βρετανοί την πρόταση που υποστηρίζει στην Ελλάδα η αντιπολίτευση στο βασιλιά συμπεριλαμβανομένου και του ΕΑΜ και την οποία απέρριπταν μέχρι πρόσφατα. Το βρετανικό πολεμικό υπουργικό συμβούλιο εγκρίνει σε γενικές γραμμές το σχέδιο αυτό και εξουσιοδοτεί τους Churchill και Eden να χειριστούν το θέμα σε συνεργασία με τις στρατιωτικές αρχές της Μ. Ανατολής. Οι βρετανοί αξιωματικοί στην Ελλάδα πιστεύουν ότι η μελλοντική στρατιωτική αξία του ΕΑΜ είναι μικρή, αλλά όπως επισημαίνει ο στρατιωτικός διοικητής Μ. Ανατολής στρατηγός Wilson πρέπει να ληφθούν υπ όψη τα στρατιωτικά μειονεκτήματα από μία πλήρη διακοπή σχέσεων με το ΕΑΜ και η αναπόφευκτη εντατικοποίηση των

³⁶ *Foreign Relations of the United States*, 1943, τόμος 4 Washington, Government Printing Office, 1964, σ.148-151 R8239 F.O.371/37199 Churchill προς Γεώργιο, 31 Αυγούστου 1944

επιθέσεων του ΕΛΑΣ κατά του ΕΔΕΣ στη διάρκεια της εμφύλιας σύγκρουσής τους που βρίσκεται σε εξέλιξη.

Το σχέδιο όμως αυτό εγκαταλείπεται επειδή ο Γεώργιος αρνείται με την υποστήριξη του Roosevelt, αποτέλεσμα νέας έκκλησης του, να προβεί στη δήλωση που του ζητούν ή να διορίσει το Δαμασκηνό ως αντιβασιλιά.³⁷

Η εγκατάλειψη της άμεσης επίθεσης κατά της ηγεσίας του ΕΑΜ οδηγεί στην αναζήτηση άλλων διακριτικών τρόπων για να υποταχθεί το κίνημα με σημαντικότερο την πρόσκληση να συμμετάσχει στην εθνική κυβέρνηση η συγκρότηση της οποίας συζητείται αυτή την περίοδο. Αυτό σημαίνει ότι το ΕΑΜ αναγνωρίζεται ως πολιτικό κόμμα- σημαντική αλλαγή της βρετανικής πολιτικής απέναντι του- αυτή όμως η αναγνώριση ουσιαστικά ακυρώνεται από την ουδετεροποίηση του ως κόμμα μειοψηφίας σε μία κυβέρνηση συνεργασίας όπου την πλειοψηφία θα κατέχουν τα αστικά κόμματα. Η προώθηση αυτού του σχεδίου σημαίνει ότι ο Τσουδερός και οι αστοί πολιτικοί ηγέτες στην Ελλάδα, στους οποίους έχει ήδη στραφεί, απορρίπτουν την πρόταση του ΕΑΜ, που έχει διατυπωθεί σε πρώτη μορφή τον Αύγουστο 1943, να ενισχυθεί η κυβέρνηση με την συγκρότηση κλιμακίου στην ελεύθερη Ελλάδα με τα υπουργεία Εσωτερικών, Δικαιοσύνης, Παιδείας και Κοινωνικής Πρόνοιας.

Η ολοκλήρωση όμως και αυτού του σχεδίου των Τσουδερού και Leeper για την αντιμετώπιση του ΕΑΜ προσκρούει και πάλι στην άρνηση του Γεώργιου να υποχωρήσει στο θέμα της αντιβασιλείας με την υποστήριξη του Churchill.

Η εμφάνιση της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) στο πολιτικό προσκήνιο, στις 11 Μαρτίου αποτέλεσμα διαβουλεύσεων στους κόλπους του ΕΑΜ έχει άμεσο αντίκτυπο και στις εξελίξεις στη Μ. Ανατολή.

Η ΠΕΕΑ δεν μπορεί να αγνοηθεί στις διαπραγματεύσεις για το σχηματισμό εθνικής κυβέρνησης, παρά τις αρχικές προσπάθειες του Τσουδερού, ιδιαίτερα όταν αυτή διακηρύσσει ότι πρέπει να σχηματισθεί μία κεντρική κυβέρνηση στην Ελλάδα. Με τη διακήρυξη της αυτή αντιπαρατίθεται στην προσπάθεια του Τσουδερού και των Βρετανών να συγκροτήσουν κυβέρνηση στο Κάιρο με αντιπροσώπους των αστικών πολιτικών κομμάτων. Η προσπάθεια τους αυτή αντιμετωπίζει σειρά προβλημάτων. Εκτός από την άτεγκτη στάση του

³⁷ P.Papastratis, *British Policy...* σ.149-151

Γεώργιου, που στερεί από την πρόταση αυτή τη δυνατότητα να γίνει ευρύτερα αποδεκτή στην Ελλάδα και την κωλυσιεργία των Σοφούλη και Καφαντάρη με στόχο να υπονομεύσουν τον Τσουδερό, έχει να αντιμετωπίσει και την αντίδραση στις ένοπλες δυνάμεις στην ίδρυση της ΠΕΕΑ.³⁸

Παρά τις προσπάθειες του Τσουδερού και των Βρετανών να αποκρύψουν την είδηση η συγκρότηση της ΠΕΕΑ επιδρά καταλυτικά στην Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση και στις οργανώσεις στο ναυτικό και αεροπορία και στον Εθνικό Απελευθερωτικό Σύνδεσμο όπου αντιπαρά τίθενται δύο αντιδιαμετρικά αντίθετες απόψεις ως προς την πολιτική που πρέπει να ακολουθήσουν. Οι στρατιωτικές οργανώσεις υποστηρίζουν ότι οι ένοπλες δυνάμεις πρέπει να εκδηλωθούν αμέσως ανεπιφύλακτα υπέρ της ΠΕΕΑ. Η εκδήλωση πρέπει να είναι γενική ώστε να ελκύσει την προσοχή της παγκόσμιας κοινής γνώμης για την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα. Με την αδράνεια ή με την απλή εκδήλωση συμπάθειας το αντιφασιστικό κίνημα θα χάσει την ευρύτητα και την ένταση του ενώ η πλειοψηφία των δημοκρατικών αξιωματικών και οπλιτών θα απογοητευτεί.

Σύμφωνα με την δεύτερη άποψη, που την υποστηρίζουν κατά κύριο λόγο οι δημοκρατικοί και κομμουνιστές Αιγυπτιώτες μέλη του ΕΑΣ, πρέπει να αποφευχθεί εξέγερση που θα καταλήξει σε διάλυση των ενόπλων δυνάμεων γιατί ο τόπος και ο χρόνος δεν είναι κατάλληλος για κάτι τέτοιο. Την περίοδο αυτή αποφασίζουν οι Βρετανοί και η ελληνική κυβέρνηση να λάβει μέρος ο στρατός στις πολεμικές επιχειρήσεις, ενώ οι μονάδες του είναι διάσπαρτες από τη Συρία μέχρι την Τριπολίτιδα. Οι αντικυβερνητικές εκδηλώσεις πρέπει να γίνουν στις παραμονές της απόβασης της ελληνικής κυβέρνησης στην Ελλάδα και σε ελληνικό έδαφος αν είναι δυνατόν. Πρέπει να αποφευχθούν άσκοπες «υπερεπαναστατικές» ακρότητες, όπως τονίζουν οι υπέρμαχοι αυτής της άποψης, να μη σταματήσει η εμπόλεμη δράση του ναυτικού και της αεροπορίας και να μην εμποδιστεί η αναχώρηση της ταξιαρχίας για την Ιταλία. Επικρατεί τελικά η πρώτη άποψη και από τα τέλη Μαρτίου αρχίζουν οι μονάδες του στρατού να εκδηλώνονται υπέρ της ΠΕΕΑ. Για την απόφαση αυτή δεν έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη οδηγιών από το ΕΑΜ. Ο Γ.Σαλάς υποστηρίζει σε έκθεση του για το κίνημα του Απριλίου 1944 ότι δεν είχε η

³⁸ F.O.371/43684 R5082 και R5739 τηλεγραφήματα Leeper 189 και 194, 28 και 31 Μαρτίου 1944.

ΑΣΟ διαρκή σύνδεση με το ΚΚΕ στην Ελλάδα. Τον Αύγουστο όμως του 1943 ο Π. Ρούσσοσ, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, που είχε πάει στο Κάιρο με την αντιπροσωπεία των ανταρτών, του υπέδειξε να κινηθεί ο στρατός αν σχηματιστεί κυβέρνηση από την εθνική αντίσταση.³⁹

Στις 31 Μαρτίου 1944 οι 13 αξιωματικοί της Επιτροπής Εθνικής Ενότητας των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων επιδίδουν στον Τσουδερό κείμενο με το οποίο ζητούν να προχωρήσει σε συγκρότηση κυβέρνησης με βάση την ΠΕΕΑ. Η εκτίμηση του Αμερικάνου πρεσβευτή L. MacVeagh που παραλαμβάνει αντίγραφο της διακήρυξης είναι ότι η επιτροπή αυτή δεν αποτελείται από κατώτερης ποιότητας άτομα όπως είχε προσπαθήσει να τον πείσει ο Τσουδερός.

Στην κυβερνητική κρίση που εκδηλώνεται ο Τσουδερός είναι πρόθυμος να παραιτηθεί υπέρ του Βενιζέλου, όπως ζητούν οι δημοκρατικοί υπουργοί επειδή δεν έχει την υποστήριξη του Γεώργιου για να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Ο πρεσβευτής Leeper συνιστά μέχρι να επιστρέψει ο Γεώργιος, που απουσιάζει στο Λονδίνο για προσωπική επίσκεψη, ώστε να εξετάσει επί τόπου την κατάσταση, να αναθέσει άμεσα την πρωθυπουργία στο Βενιζέλο για να ηρεμήσει η κατάσταση στο στρατό. Επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι ο βασιλιάς παίζει με τη φωτιά και με τη στάση του θέτει σε κίνδυνο όχι μόνο τα συμφέροντα της μοναρχίας αλλά και της χώρας του γενικότερα. Στις 5 Απριλίου, σε συνθήκες σύγχυσης και αποδιοργάνωσης όλοι οι υπουργοί υποβάλλουν τις παραιτήσεις τους αλλά παραμένουν στη θέση τους περιμένοντας το Γεώργιο, ενώ οι βρετανικές στρατιωτικές αρχές αρχίζουν να διενεργούν συλλήψεις με την ελπίδα να εμποδίσουν την εξάπλωση της ανταρσίας σ' όλες τις ένοπλες δυνάμεις. Όταν οι υπουργοί Ναυτικών και Στρατιωτικών Βενιζέλος και Καραπαναγιώτης επισκέπτονται τον Leeper για να του δηλούσαν ότι συμφωνούν με αυτά τα μέτρα, αυτός τους ζητά να διατηρήσουν την ψυχραιμία τους ενώ οι βρετανικές αρχές θα λαμβάνουν όσα μέτρα κρίνουν απαραίτητα.

Στο σημείο αυτό τα πλοία του στόλου εκδηλώνονται υπέρ του σχηματισμού κυβέρνησης συνεργασίας με την ΠΕΕΑ. Μετά από αυτές τις εξελίξεις οι

³⁹ Γ. Αθανασιάδη, *Η Πρώτη Πράξη της Ελληνικής Τραγωδίας*, ...σ.176-177, 209-210
Β.Νεφελούδης, *Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμος Β', Θεμέλιο, Αθήνα, 1981, σ.26-36

Τσουδερός και Leeper συμφωνούν και τηλεγραφούν στο Λονδίνο ότι ο Γεώργιος δεν πρέπει να επιστρέψει στο Κάιρο. Ο Churchill όμως ο οποίος παρακολουθεί προσεκτικά όλη την εξέλιξη της κρίσης, επεμβαίνει προσωπικά και ζητά από τον Τσουδερό να παραμείνει στη θέση του μέχρι την άφιξη του Γεώργιου.

Στις 7 Απριλίου οι επιτροπές στρατιωτών της 1^{ης} Ταξιαρχίας, που προετοιμάζεται να αναχωρήσει για το μέτωπο της Ιταλίας, αναλαμβάνουν τον έλεγχό της. Το υπουργικό συμβούλιο στην προσπάθειά του να προλάβει εξάπλωση της ανταρσίας στο ναυτικό προτείνει ομόφωνα στον Ρούσσο να αναλάβει την πρωθυπουργία με το σκεπτικό ότι επειδή είναι τοποθετημένος περισσότερο προς τα αριστερά από το Βενιζέλο θα είναι κατά συνέπεια πλέον αποδεκτός από το στρατό από οποιοδήποτε άλλο μέλος της κυβέρνησης. Η πρόταση αυτή τηλεγραφείται αμέσως στο Γεώργιο ενώ ενημερώνονται και οι εφημερίδες. Η επιλογή του Ρούσσου, πιστεύει ο Leeper, είναι περισσότερο αποτρόπαιη για το Γεώργιο από ότι εκείνη του Βενιζέλου. Αυτό όμως που ανησυχεί τον πρεσβευτή όπως και τον Τσουδερό είναι ότι σε περίπτωση που ο Γεώργιος δεν αποδεχθεί αυτή τη λύση, ή καθυστερήσει την απάντησή του, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να συγκροτήσει ο Ρούσσος μία επιτροπή δημοκρατίας, εξέλιξη που θα έχει ευρεία υποστήριξη. Ο στρατός πρόθυμα θα εκδηλωνόταν υπέρ της δημοκρατίας, συμπεραίνει ο Leeper, αυτό όμως που είναι πολύ σοβαρό είναι ότι και το ναυτικό μπορεί να κάνει το ίδιο. Όπως αναφέρει ο ίδιος, αυτό που συμβαίνει είναι επανάσταση,⁴⁰

Οι οδηγίες που στέλνει προσωπικά ο Churchill είναι χαρακτηριστικές του τρόπου αντιμετώπισης της κρίσης από τη βρετανική κυβέρνηση. Πρέπει, κατά σειρά προτεραιότητας, να διατηρηθεί η τάξη και η πειθαρχία στις ένοπλες δυνάμεις, να διασφαλιστεί η προσωπική ασφάλεια του βασιλιά, να παραμείνει ο Τσουδερός στη θέση του μέχρι να επιστρέψει και να ενημερωθεί ο Γεώργιος, να πειστεί ο Βενιζέλος να παραμείνει στην κυβέρνηση Τσουδερού, να εορταστεί η Κυριακή του Πάσχα με τον αρμόζοντα ευσεβή τρόπο. Σε συνδυασμό με την τελευταία οδηγία που επιδιώκει να δημιουργήσει την εντύπωση ότι η κατάσταση είναι υπό έλεγχο ο Churchill υπενθυμίζει στον Leeper ότι η κρίση αυτή του δίνει την ευκαιρία να επιδείξει

⁴⁰ Premier 3/211/11 τηλεγραφήματα Leeper 222-4, 226, 227 7 Απριλίου 1944

ανωτερότητα και ψυχραιμία προσόντα που χαρακτηρίζουν την βρετανική διπλωματική υπηρεσία.⁴¹ Το υπουργικό συμβούλιο παραμένει στη θέση του χωρίς όμως ουσιαστικό αντικείμενο επειδή τη διαχείριση της κρίσης έχουν αναλάβει οι βρετανικές αρχές οι οποίες απομακρύνουν τον υπουργό στρατιωτικών Καραπαναγιώτη .

Ο Γεώργιος επιστρέφει στο Κάιρο στις 11 Απριλίου και αναθέτει το σχηματισμό νέας κυβέρνησης στο Βενιζέλο στον οποίο ο Leeper καθιστά σαφές ότι πρέπει με ανακοίνωση του να εγκρίνει πλήρως όλες τις ενέργειες του βρετανικού στρατηγείου για την καταστολή της ανταρσίας. Αυτές τις προετοιμασίες παρακολουθεί με μεγάλο ενδιαφέρον ο Churchill από το Λονδίνο καθοδηγώντας προσωπικά τους βρετανούς στρατηγούς για τον καταλληλότερο τρόπο δυναμικής επέμβασης. Το βρετανικό σχέδιο προβλέπει να αναλάβουν «πιστοί έλληνες» την καταστολή ώστε να μη χρειαστεί να χρησιμοποιήσουν βία οι ίδιοι οι βρετανοί. Στα μέσα Απριλίου ο Leeper ενημερώνει τον Churchill ότι θα επιτύχουν πλήρη και αναίμακτη νίκη και θα διδάξουν στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις ένα καλό μάθημα και συμπληρώνει «εκείνοι οι έλληνες που αξίζει να έχουμε στο πλευρό μας θα μας σέβονται γι αυτό».⁴²

Όλες οι μονάδες του στρατού και του ναυτικού, με πολύ λίγες εξαιρέσεις έχουν εκδηλωθεί υπέρ της ΠΕΕΑ. Στην αεροπορία παρά την ύπαρξη επιτροπών ένας περιορισμένος αριθμός ανδρών εκδηλώνεται ανοικτά υπέρ της ΠΕΕΑ. Τελικά όμως τίθεται εκτός ενέργειας ικανός αριθμός έμπειρων στελεχών.⁴³

Οι βρετανοί αποφασίζουν να αντιμετωπίσουν πρώτα τα πλοία στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας, το ναύσταθμο του βρετανικού και συμμαχικού στόλου της Μεσογείου, ενώ ο βίαιος αφοπλισμός της 1^{ης} Ταξιαρχίας, στρατοπεδευμένης στο Μπούργκ Ελ Αράμπ κοντά στην Αλεξάνδρεια θα εξαρτιόταν από την εξέλιξη της επιχείρησης εναντίον των πλοίων. Η απροθυμία του αρχηγού του

⁴¹Premier 3/211/11 F.O. προς Leeper τηλεγραφήματα Β1 και 134, 7 και 8 Απριλίου 1944

⁴² R6035 F.O.371/43701 τηλεγράφημα Leeper 255, 15 Απριλίου 1944

⁴³ Μ. Λυμπεράτος, *Ιστορία της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας*, τόμος 4^{ος}, Έκδοση Υπηρεσίας Ιστορίας Πολεμικής Υπηρεσίας, Αθήνα 1997, σ.285

ναυτικού ναυάρχου Αλεξανδρή να δώσει τη διαταγή της επίθεσης , ο οποίος αντικαθίσταται αμέσως μετά από βρετανική απαίτηση, καθυστερεί την επιχείρηση για μερικές μέρες.

Στο σημείο αυτό ο Churchill παρεμβαίνει υποστηρίζοντας ότι δεν είναι απαραίτητο να καταστείλουν την ανταρσία οι ίδιοι οι έλληνες. Δεν πιστεύει ότι είναι τόσο επιζήμιο να εκτελέσει την επιχείρηση το βρετανικό ναυτικό επειδή, όπως εξηγεί, η θέση της Βρετανίας δεν εξαρτάται από την καλή θέληση της Ελλάδας μετά τον πόλεμο ενώ αντίθετα η θέση της Ελλάδας εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη δική μας καλή θέληση. Η άποψη του βρετανού πρωθυπουργού ο οποίος δεν πιστεύει ότι οι στασιαστές θα προβάλλουν σοβαρή αντίσταση, δεν εισακούεται και η επίθεση σε δύο από τα πλοία εκτελείται από επιλεγμένη ομάδα Ελλήνων αξιωματικών και ναυτών τη νύχτα της 23 Απριλίου. Οι απώλειες και από τις δύο πλευρές ανέρχονται σε 50 νεκρούς και τραυματίες. Τα άλλα πλοία παραδίδονται πολύ σύντομα και η ταξιαρχία την επόμενη ημέρα. Λίγες μέρες πριν ο Leeper είχε απορρίψει την πρόταση του Αμερικανού πρεσβευτή MacVeagh να βοηθήσει στην εξεύρεση λύσης. Η σοβιετική και αμερικανική κυβέρνηση ενημερώνονται για αυτές τις εξελίξεις. Αν όμως στο κείμενο προς τον Molotov η διατύπωση είναι συγκρατημένη και στα πλαίσια της διπλωματικής πρακτικής, στο κείμενο του προς τον Roosevelt ο Churchill εκφράζει ελεύθερα τι ακριβώς πιστεύει για τις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις.

Δικαιολογώντας την βρετανική επέμβαση εξηγεί στον Αμερικάνο πρόεδρο ότι οι σχέσεις της χώρας του με τη νόμιμη ελληνική κυβέρνηση και το βασιλιά δεν μπορούν να διαταραχθούν για να ικανοποιηθούν οι προσωρινές ορέξεις φιλόδοξων και ασήμαντων *εμιγκρέ* πολιτικών. Η Ελλάδα, τονίζει, δεν μπορεί να εκφραστεί συνταγματικά από συγκεκριμένες ομάδες ανταρτών, δυσδιάκριτων πολλές φορές από ληστές, που μεταμφιέζονται σε σωτήρες της χώρας τους ενώ ζουν εις βάρος του ντόπιου πληθυσμού.⁴⁴

Παράλληλα το Foreign Office πιστεύει, χωρίς όμως να μπορεί να το αποδείξει, ότι ο σοβιετικός πρεσβευτής στο Κάιρο Novikov έχει άμεση ανάμειξη στην εξέγερση. Για το λόγο αυτό περιορίζεται στο να διαμαρτύρεται στη Μόσχα

⁴⁴ R6310 F.O.371/43730 τηλεγράφημα F.O. 3244, 17 Απριλίου 1944

επειδή πρεσβευτής της βλέπει με συμπάθεια την εξέγερση και επικρίνει έντονα τα βρετανικά μέτρα καταστολής της.

Οι βρετανικές αρχές παραδέχονται μετά τη λήξη των επιχειρήσεων ότι την εξέγερση δεν προκάλεσε μία χούφτα φανατικών όπως πίστευε το Foreign Office. Με ανησυχία όχι όμως και με έκπληξη, όπως σημειώνει ο Eden, διαπιστώνουν ότι οι επαναστάτες είναι περισσότεροι από τους μισούς άνδρες στις μονάδες στρατού.⁴⁵ Σε ορισμένες περιπτώσεις όπως στο Σύνταγμα Τεθωρακισμένων Αυτοκινήτων στρατοπεδευμένο στη Συρία, ολόκληρη η μονάδα μαζί με το διοικητή της εκδηλώθηκε υπέρ της ΠΕΕΑ. Για το λόγο αυτό ο στρατός αναδιοργανώνεται ριζικά για να απομονωθούν φρουρούμενοι σε στρατόπεδα όσοι δεν εμπνέουν εμπιστοσύνη. Στο πλαίσιο αυτό απορρίπτεται η πρόταση του βρετανού διοικητή της 9^{ης} Στρατιάς στη Συρία να σταλεί εξοπλισμένο στην Ελλάδα για να ενωθεί με τον ΕΛΑΣ όλο το προσωπικό του Συντάγματος Τεθωρακισμένων Αυτοκινήτων που έχει εκδηλωθεί μαζί με τον διοικητή του υπέρ της ΠΕΕΑ.

Με δεδομένη την εμφανή και έντονη πολιτικοποίηση στο χώρο των ενόπλων δυνάμεων η αδράνεια των βρετανικών αρχών στις παραμονές της κρίσης του Απριλίου εξακολουθεί να προβληματίζει τους ερευνητές. Η βρετανική πρεσβεία δεν περίμενε να εκδηλωθεί αυτή η κρίση, όπως όλοι άλλωστε, αναφέρει ο Αμερικανός πρεσβευτής MacVeagh στο ημερολόγιο του.⁴⁶ Παρ' όλα αυτά, δύο τουλάχιστον βρετανικές υπηρεσίες ασφαλείας προειδοποιούν τον υπουργό στρατιωτικών Καραπαναγιώτη ήδη από τις 15 Μαρτίου ότι είναι πιθανό να υποκινηθούν ταραχές στο στρατό από αξιωματικούς που είχαν αποπεμφθεί από τις θέσεις τους μετά τα γεγονότα του Μαρτίου 1943, αλλά αυτός απορρίπτει κάθε τέτοιο ενδεχόμενο. Οι βρετανικές αρχές δεν εμπιστεύονται τον Καραπαναγιώτη επειδή τον υποπτεύονται ότι δολοπλοκεί εναντίον του Γεώργιου και του Τσουδερού, ενώ παράλληλα επεμβαίνει με πολιτικά κριτήρια σε καθαρά στρατιωτικά θέματα και απευθύνεται με υπεροπτικό τρόπο στον αρχιστράτηγο Μ. Ανατολής. Δεν παίρνουν όμως κανένα μέτρο, ενώ έχουν κάθε εξουσία και δυνατότητα, για να προλάβουν την εκδήλωση της κρίσης. Δεν λαμβάνουν υπ' όψη ούτε το προηγούμενο της

⁴⁵ R7247 F.O. 371/43702 Παρατήρηση Eden 6 Μαΐου 1944.

⁴⁶ J.Iatrides (ed) *Ambassador MacVeagh Reports, Greece 1933-1947*. Princeton University Press, Princeton, 1980, σ.484

κρίσης του Μαρτίου 1943 που είχε τελικά διευθετηθεί με αποδοχή των αιτημάτων που πρόβαλαν οι επιτροπές στρατιωτών.

Το φθινόπωρο του 1942 η συμμετοχή του στρατού στη μάχη του Ελ Αλαμείν επιβάλλεται για πολιτικούς λόγους. Την άνοιξη όμως του 1944 η γενικότερη εξέλιξη του πολέμου επιτρέπει, αλλά κυρίως η ανάπτυξη του ΕΑΜ στην Ελλάδα επιβάλλει για τους αντίστροφους πολιτικούς λόγους να μην υπάρχει αξιόμαχος και συγκροτημένος στρατός συμπαθών προς το ΕΑΜ. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η κρίση εκδηλώνεται σε πολύ κατάλληλη στιγμή για την βρετανική αλλά και την ελληνική κυβέρνηση δεν προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία ότι επέτρεψαν οι βρετανικές αρχές να εκδηλωθεί για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Η ηγεσία του κινήματος δεν υπολόγισε την αποφασιστικότητα της βρετανικής κυβέρνησης να μην επιτρέψει την επικράτηση στασιαστών σε συμμαχικά πολεμικά πλοία στη μεγαλύτερη ναυτική βάση της στη Μεσόγειο. Την αποφασιστικότητα αυτή είχε επιδείξει, διακινδυνεύοντας κήρυξη πολέμου από τη Γαλλία του Vichy, όταν κτύπησε τον Ιούλιο 1940 ένα τμήμα του γαλλικού στόλου στον Οράν του Μαρόκου, προκαλώντας το θάνατο περίπου 1300 ναυτών του, για να τον εμποδίσει να πλεύσει στα λιμάνια της μητροπολιτικής Γαλλίας και στα χέρια των Γερμανών.

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Παράλληλα με τον προετοιμασία των επιχειρήσεων ο Γεώργιος και ο Leeper προετοιμάζουν την αντικατάσταση του Βενιζέλου από τον Παπανδρέου τον οποίο έχουν επιλέξει για τη θέση αυτή από την πρώτη συνάντηση μαζί του στα μέσα Απριλίου. Επειδή ο Βενιζέλος επιλέγεται ως λύση ανάγκης και με απώτερο στόχο να χρεωθεί την ευθύνη της καταστολής της εξέγερσης ο Γεώργιος σχεδιάζει να διορίσει τον Παπανδρέου μετά την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων. Ο Παπανδρέου έχει φροντίσει από τον Ιούλιο 1943 να υποδείξει τον εαυτό του στους Βρετανούς με τρία υπομνήματα που έχει στείλει από την Ελλάδα υπογραμμίζοντας τον κίνδυνο που διατρέχει η χώρα του από τον κομμουνισμό. Προσωπικά ευγνώμων, όπως και πολλοί Έλληνες, όπως ο ίδιος δηλώνει, για την υπομονή των Βρετανών στη διάρκεια αυτής της κρίσης, εξηγεί στον Βρετανό πρεσβευτή ότι είναι έτοιμος να αναλάβει πρωθυπουργός αμέσως μόλις ο Γεώργιος το αποφασίσει. Σχεδιάζει να σχηματίσει ολιγομελή κυβέρνηση και να διατηρήσει τον Βενιζέλο ως